

Marjo Laitala ja Outi Autti

Jatkosodan neuvostoliittolaiset sotavangit siviilien muistelemina

Suomalaisella sotavankihallinnolla oli käsisään polttava ongelma loppuvuonna 1941: noin 50 000 neuvostoliittolaista sotavankia. Jatkosodan hyökkäysvaiheen jälkeen sotavankeja oli moninkertaisesti talvisotaan verrattuna ja vankeirejä oli perustettava kiireellä, erityisesti tulevaa talvea silmällä pitäen. Suureen vankimäärään oli varauduttu huonosti ja sodan oli arveltu päättyvän pian, joten edessä odottavaa katastrofia ei osattu tai haluttu nähdä¹.

Vankileirien sijoittelua ohjasi pyrkimys hyödyntää vankeja työvoimana mahdollisimman tehokkaasti. Siksi leirit rakennettiin pääasiassa rautateiden varsille, ja niitä perustettiin koko sodan aikana kaiken kaikkiaan 32. Pääleirien alaisuudessa oli yhteensä satakunta pienempää leiriä ja tuhansia väliaikaisia työpisteitä. Pohjois-Suomessa suurimmat ja pisinpään toimineet leirit sijaitsivat Oulussa ja Kemissä.²

Sotatoimialueen ulkopuolisista vankileireistä vastasi suojeluskuntapiireistä muodostettu kotijoukkojen esikunta. Se huolehti leirien perustamisesta, vankien huollosta ja vartioinnista leireillä sekä näiden siirroista. Esikunta päätti myös kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön kanssa, kenelle ja mihin vankeja luovutettiin töihin. Satamien lastaus- ja purkutytöt, puutarateollisuus sekä maa- ja metsätyöt arvioitiin tärkeimmiksi siviilikohteiksi. Töiden keskinäinen

painoarvo muuttui sodan kuluessa siten, että vankeja ohjattiin yhä enemmän maataloihin ja savotoille.³

Työvoimapula koetteli tuotantoa ja useita elinkeinoja, vaikka vanhimpia ikäluokkia kotiutettiin rintamalta vähitellen. Ehkä vaikein tilanne oli maataloudessa: sadonkorjuuseen valmistautuivat naiset, lapset ja sotatoimista vapautetut, usein iäkkäät miehet. Tilanteen parantamiseksi maataloille lähetettiin syksyllä 1941 yhteensä noin 12 000 neuvostovankia, mikä oli lähes puolet tuolloin vankileirien ulkopuolella työskennelleistä vangeista.⁴ Pian lehtikirjoittelu vankien liian hyvästä kohtelusta sekä heidän ja suomalaisnaisten seurustelusuhteista lisääntyi, ja joulukuussa vangit vedettiin tiloilta pois. Päätös oli kohtalokas, sillä talvikuukausina 1941–1942 menehtyi huomattava osa sodan aikana kuolleista, yhteensä noin 19 000 vangista. Vangeista noin 80 prosenttia kuoli ensimmäisen sotatalven aikana nälkään sekä huonon hygienian ja ahtaan majoituksen lietsoimiin tauteihin. Katastrofin keskellä vankityövoiman käyttö maataloustöissä arvioitiin uudelleen, ja tuhansia vankeja sijoitettiin jälleen maataloille keväästä 1942 alkaen aina sodan päättymiseen saakka.⁵

Vankeja oli siis töissä runsaasti eri puolilla maata ja heidän läsnäolonsa on koskettanut monia suomalaisia. Muistot ajasta ovat kuitenkin

1. Mirikka Danielsbacka, *Vankien vartijat. Ihmislajin psykologia, neuvostosotavangit ja Suomi 1941–1944*. Helsingin yliopisto 2013, 87–88.
2. Lars Westerlund (toim.) *Talvi-, jatko- ja Lapin sodan sotavanki- ja siviilileirit 1939–1944. Käsikirja*. Kansallisarkisto 2008a, 40–43; Danielsbacka 2013, 87–89.
3. Petri Hokkanen, Sotavankien käyttö maataloustyövoimana. Esimerkkinä Pohjois-Savo. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Vihollisen armoilla*. Minerva 2004, 68–69. Sotavankihallinnosta ja leirien organisoinnista tarkemmin ks. Danielsbacka 2013, 68–71.
4. Hokkanen 2004, 68–69, 72.
5. Lars Westerlund, The mortality rate of prisoners of war in Finnish custody between 1939 and 1944. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) *POW deaths and people handed over to Germany and the Soviet Union in 1939–55*. Museovirasto 2008b, 19, 31; Noora Wilms-Narvola, Vieraat miehet taloissa. Naisten ja sotavankien suhteet jatkosodan aikana. *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 2011 (31), 79–86; Danielsbacka 2013, 150–151.

■ Kuva 1. Sotavanki Ivan Baremskij. Sofia ja Kalle Keinänen kotialbumi. Kuvaaja tuntematon.

jääneet paljolti yksityisiksi. Vankeja koskevia tarinoita ja muistoja vangeista on toki kerrottu kahvipöydissä vuosikymmenten ajan, mutta julkisesti kertomuksia on jaettu hyvin vähän suhteessa moneen muuhun sodasta muisteltuun aiheeseen⁶. Muistitietoon perustuvaa tutkimusta sotavangeista on hädin tuskin lainkaan. Sotavankeja käsittelevä tutkimus oli ylipäättään niukkaa ennen Kansallisarkiston ”Suomi, sotavangit ja ihmislouvetukset 1939–55” -hanketta 2000-luvun alussa ja sen jälkeen julkaistuja muutamia väitöskirjoja⁷.

Olemme vuosina 2016–2017 haastatelleet 35 henkilöä, joilla oli omakohtaisia muistoja neuvostovangeista. Halusimme tallentaa katoamassa olevaa sota-ajan muistitietoa ja tutkia, mitä omassa kodissa tai lähistöllä joko maatalous- tai metsätöissä vankeja kohdanneet kertoisivat ajasta nyt. Muistelijat olivat jatkosodan aikana lapsia tai teini-ikäisiä. Tavatessamme nuorin heistä oli 78- ja vanhin 91-vuotias. Miehiä haastatelluista oli 21 ja naisia 14, ja muistot olivat pääasiassa Pohjois-Pohjanmaalta ja Lapista.⁸ Lähdimme hakemaan paikallisia kokemuksia ja kuvauksia osallisten yhteisestä arjesta. Miten vankien olot oli järjestetty ja millaisia töitä he tekivät? Millaista kans-

sakäymistä vankien ja siviilien välillä oli? Miten tavalliset suomalaiset suhtautuivat vankeihin?

Artikkelimme metodologiaa ohjaa kansainvälisen *oral history* -perinteen (suom. muistitietotutkimus) käsitys muistitiedosta nimenomaan suullisena tietona. Oral history -metodi on nauhoitettu haastattelu, jossa ihmiset kertovat omakohtaisia muistoja jostain tietystä aiheesta.⁹ Suomessa muistitietotutkimus ymmärretään yleensä laajemmin. Käsite kattaa suullisen historian ohella myös kirjoitettuja aineistoja, eikä meillä tavallisesti tehdä eroa omakohtaisesti koetun ja historiallisen perinteen välillä.¹⁰ Suullista muistitietoa sotavangeista on aiemmin tallennettu tiettävästi vain yhteen muistitiedon keruukokoelmaan¹¹, tai vastaavia aineistoja ei ainakaan ole tutkimuksissa toistaiseksi esiintynyt yhtä poikkeusta lukuun ottamatta¹².

Käytettävissämme oli lisäksi yksityinen 21 kirjeen muisteluaineisto sotavangeista Lapissa. Kirjoitelmat kerättiin 1990-luvun lopussa pro gradu -tutkielmaa varten, ja saimme ne haltuumme oman analyysimme jälkeen. Käytimme kirjeitä täydentävänä aineistona nähdäksemme, löytyisikö niistä uusia juonteita tai vahvistuksia päätelmillemme.¹³ Sotavankihallinnon ohjeissa ja määräyksissä nojaamme Oulun sotavankileirin asiakirjoihin ja aiempaan tutkimukseen.¹⁴ Sotavankeja koskevat dokumentit, kuten julkisyhteisöjen asiakirjat yleensä, välittävät kuvan viranomaisten tiedontarpeista. Vankileirien asiakirjat

6. Vrt. Marko Tikka, Ruma sota nyt väreissä. *Historiallinen Aikakauskirja* 107 (2009), 121.

7. Ks. esim. Danielsbacka 2013, 38–40; Ida Suolahti, *Yhteinen vihollinen, yhteinen etu. Sotavankien luovutukset ja vaihdot Suomen ja Saksan välillä jatkosodan aikana*. Helsingin yliopisto 2015, 19–23. Vuonna 2004 julkaistiin sotavankeja käsitelleistä pro gradu -tutkielmista laadittu artikkelikokoelma, ks. Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Vihollisen armoilla*. Minerva 2004.

8. Tavoitimme haastateltavat pääasiassa tutkimuksestamme kertovien paikallislehtien juttujen avulla. Haastattelut on anonymisoitu, ja artikkelissa on ilmoitettu haastateltavan sukupuoli, syntymävuosi ja haastattelupäivä.

9. Lynn Abrams, *Oral history theory*. Routledge 2010, 1.

10. Anne Heimo, Omaehtoista historiantuottamista. *Elore* 21 (2014), <http://www.elore.fi/elore-2-2014/yhteyksia-ja-katkosia-omaehtoista-historiantuottamista/> (1.6.2018).

11. Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistossa on 1970-luvulla nauhoitettuja haastatteluja, joissa yleisen muistitiedonkeruun yhteydessä on kysytty neuvostosotavangeista. Ks. Katariina Eskola, *Neuvostosotavangit suomalaisten muistoissa*. pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 2017, 7. Kyselyinä kerättyjä kirjallisia muistelmia vangeista on ainakin Museoviraston, Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen ja SKS:n kansanrunousarkiston 1980–1990-luvuilla keräämissä kokoelmissa. Ks. Wilms-Narvola 2011; Lars Westerlund, *Neuvostosotavankien suomalaiset naisystävät ja heidän lapsensa 1942–1945*. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) *Saksalaisten ja neuvostosotilaiden lapset Suomessa, Norjassa, Tanskassa, Itävallassa, Puolassa ja Itä-Karjalassa*. Kansallisarkisto 2011, 9–104; Pauliina Latvala, ”Lapsuuteeni kuuluivat sota, siirtolaiset ja sankarihautajaiset”. Suomeen jääneiden lasten muistoja sotavuosien arjesta. *Historiallinen Aikakauskirja* 104 (2006), 142.

12. Kari Virolainen, *Elinikäinen taakka. Ikääntyneiden lappilaisten muistot vuorovaikutussuhteistaan jatkosodan ajan Saksan armeijan sotilaisiin ja neuvostoliittolaisiin sotavankeihin*. Lapin yliopisto 1999, 110–117.

13. Pirkka Mikkolan henkilökohtainen arkisto (PM-Ark).

14. Sotavankileiri nro 19:n arkisto, Kansallisarkisto Oulu (Sv19/KAO).

kertovat määräyksistä ja ohjeista eli siitä, miten asioiden *tuli olla* ja esittävät yksityiskohtaisia faktoja vankijoukosta.

Muistitiedon korostetaan olevan erityistä sen takia, että se kertoo ihmisten kokemuksista ja heidän tapahtumille antamistaan merkityksistä. Muistitietotutkimus onkin usein kiinnostunut käsityksistä, ajatuksista ja tunteista, mutta meille yhtä oleellinen lähtökohta oli se, että muistitieto voi kertoa myös siitä, mitä todella tapahtui.¹⁵ Muistitieto tuottaa usein vastakertomuksia instituutioiden tuottamalle tiedolle¹⁶. Oli mielenkiintoista ryhtyä selvittämään, tuottaisiko se vaihtoehtoja sotavankeihin yleisesti liitetyille käsityksille.

Ennen kaikkea sotapropaganda, mutta osaltaan myös viranomaismääräykset välittivät kärkeää viholliskuvaa. Suomalaisen sotapropagandan tutkimuksissa on korostettu, että mielikuva Neuvostoliitosta ja sen kansalaisista ei olisi pelkästään talvi- ja jatkosodan tuotetta, vaan paljon vanhempaa perua. Juuret venäläisten esittämiseksi alkukantaisina, raakoina, likaisina tai siveettöminä vievät jopa isovihan ajalle. Kuva perivihollisesta tiivistyi propagandan ”ryssässä”, joka ilmensi halveksuntaa ja vihaa niin neuvostoliittolaisia kuin näiden valtiojärjestystäkin kohtaan.¹⁷ Tavallisten ihmisten sotienaikaisia Neuvostoliitto-käsityksiä ja niiden muutosta ei ole tutkittu¹⁸, mutta ”ryssävihalla” on arvioitu olleen paikka kansan enemmistön tunnoissa¹⁹.

Tutkimuksessa on päädytty myös siihen, että meillä sensuuri kitki sotapropagandan pahimmat ”kukkaset”, ja esimerkiksi rintamakirjeenvaihtajien (TK-miehien²⁰) loukkaavimpia

artikkeleita ei sodan aikana julkaistu²¹. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö lehtien palstoilla olisi ilmestynyt ennen kaikkea jatkosodan alussa räikeitä ja vähätteleviä luonnehdintoja henkisesti kehittymättömistä, käsittämättömän julmista ja uskomattoman siivottomista venäläisistä. TK-valokuvissa neuvostosotavangit esitetään usein korostetun säälittävinä, pelokas ilme kasvoillaan, toteaa kuvia tutkinut Olli Kleemola ja arvioi, että kuvien tarkoituksena on ollut pyrkimys kasvattaa suomalaisten ylemmydentuntoa ja taistelumielialaa²². Toisaalta on esitetty, että kuvat rääsäyksistä vangeista eivät joka suhteessa ja sodan eri vaiheissa palvelleet parhaiten propagandan tarkoituksia. Miten sodan pitkäytyminen ja tappiot olivat selitettävissä, jos vastassa oli kelvoton resurssipöytä-armeija.²³ Alistunutta olemusta saatettiin myös pitää juonitteluna. Oulun vankileiri lähetti työnantajille kesällä 1942 käskyn tehostaa vankien vartiointia. Se totesi, että vangit ovat, ”vaikka nöyryiltä näyttävätkin, kylmästi laskelmoivia, bolshevistisen hengen edelleen elähdyttämää ja minkäänlaisia keinoja kaihtamatonta joukkoa”²⁴.

Kulttuurinen mallitarina vangeista

Haastattelujen lomassa aloimme etsiä sanoma- ja kotiseutulehdissä tai vastaavissa julkaistuja artikkeleita vangeista tutkimuksen tausta-aineistoksi. Myös muutamilla muistelijoista oli tallessa aihetta käsittelevä lehtijuttu, ja joillakuilla oli valokuva vangista. Saimme kopiot useimmista kuvista, yhteensä kahdeksan kuvaa. Varsin pian kiinnitimme huomiota siihen, että maataloilla olleista vangeista kerrottiin niin julkaisuissa kuin haastatteluissamme hyvin samalla tavalla. Toi-

15. Alessandro Portelli, Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa Outi Fingerroos et al. (toim.) *Muistitietotutkimus*. SKS 2006, 55.

16. Paul Thompson, The voice of the Past. Oral History. Teoksessa Robert Perks & Alistair Thomson (toim.) *The Oral History Reader*. Routledge 2016, 33.

17. Heikki Luostarinen, *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö*. Vastapaino 1986, 207–235; Sinikka Wunsch, *Punainen uhka*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 2004, 307–309; Helena Pilke, *Julkaiseminen kielletty. Rintamakirjeenvaihtajat ja sensuuri 1941–1944*. SKS 2011, 110–113.

18. Kari Immonen, Suomalaisen Neuvostoliitto-kuvan muutokset; onko nyt häpeän aika? *Ulkopolitiikka* 4 (1988), 13.

19. Timo Vihavainen, Hoidettu mielipide. Teoksessa Timo Vihavainen (toim.) *Venäjä kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Edita 2004, 335–336

20. TK = tiedotuskomppania.

21. Pilke 2011, 271. Sodan aikana julkaisemattomat TK-tekstit, ks. myös Mika Kulju & Pekka Tuomikoski, *Tuntematon jatkosota. TK-miesten sensuroidut dokumentit*. Gummerus 2015.

22. Olli Kleemola, *Valokuva sodassa. Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotalokuvissa 1941–1945*. Sigillum 2016, 162.

23. Jenni Kirves, ”Päivittäinen myrkyannoksemme”. Sensuuri ja propaganda jatkosodassa. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga 2008, 46.

24. Käsky N:O 2 sotavankien vartioinnista 6.7.1942, Sv119/KAO.

siaan muistuttavista kuvauksista ja luonnehdinnoista oli muodostettavissa yhtenäinen vanginpidon *kulttuurinen mallitarina*.

Yleisellä tasolla kulttuuriset mallitarinat kertovat sosiaalisen maailman *moraalijärjestyksestä*. Moraalijärjestys on tavallisesti julkilausumaton ja vaikuttaa ikään kuin pinnan alla toiminnan itsestään selvänä lähtökohtana. Moraalijärjestys erottelee oikean ja väärän, hyvän ja pahan, ja välittäessään sen, mitä yhteisössä pidetään tärkeänä ja muistamisen arvoisena, moraalijärjestystä ilmentävä mallitarina tulee kertoneeksi myös sen, millaiset asiat sivuutetaan, kielletään tai pyritään unohtamaan. Julkisesti kerrotut mallitarinat, joita synnyttävät muun muassa tiedotusvälineet, kirjallisuus ja tutkimukset, opastavat yhteisön jäseniä arvojen valinnassa ja normien noudattamisessa eri elämäntilanteissa. Ne tarjoavat persoonallisen identiteettiprojektin rakennusaineiksi ja ylläpitävät tai uusintavat yhteisön käytäntöjä ja perinteitä, mutta toistettuna mallitarina vahvistaa yksinäisyyttä ja voi tulla sulke-neeksi vaihtoehtoiset kertomukset ulkopuolelle. Myös perheillä on omia tarinoita, joissa ihanteet ja tabut siirtyvät sukupolvelta toiselle.²⁵

Mallitarinan sotavanki oli lähes poikkeuksetta ahkera ja oma-aloitteinen, iloinen luonteeltaan ja oppi suomea ainakin välttävästi. Vanginpidosta annetuista määräyksistä ei liiemmästi välitetty, vaan vanki eli ja oli kuten muukin talonväki. Sotajan vihollisuuksista huolimatta vankeja ei pelätty eivätkä he aiheuttaneet vaikeuksia, ja kyyneleet saattelivat vangit takaisin Neuvostoliittoon.²⁶ Sama ahkerasti työtä tekevä vanki, yhdenvertai-

suus ja konfliktittomuus löytyvät arkistodokumentteihin tai kirjalliseen muistitietoaaineistoon perustuvista tutkimuksista ja tutkielmista, joissa on käsitelty vankien työtä maataloilla²⁷.

Havainto mallitarinasta suuntasi sekä haastattelujamme että koko tutkimustamme hieman uudella tavalla. Pyrimme haastatteluissa aiempaa aktiivisemmin raaputtamaan pintaa ja yritimme selvittää, olivatko kokemukset vangeista niin yhtenäisiä kuin millaisina mallitarina ne esittää. Olemme tarkastelleet haastateltavien kertomuksia ”vastakarvaan” eli todennäköisesti hieman heidän tarkoituksiaan vastaan. Vastakarvaan lukemisessa huomio kiinnitetään siihen, kuka pääsee ääneen ja kuka ei, mitä jätetään lausumatta ja löytyykö kerronnasta merkkejä kulttuurisista uskomuksista ja arvoista, joita muistelijat eivät luultavasti ole itse edes huomanneet.²⁸ Kiinnitimme erityistä huomiota yksilöllisiin ja paikallisiin eroihin ja painotuksiin, säröihin ja sävyihin²⁹. On syytä korostaa, että emme lähteneet kyseenalaistamaan tai kiistämään ihmisten kertomuksia. Mallitarinassa ei ole kyse siitä, että ajateltaisiin ihmisten valehtelevan, vääristelevän tai tietoisesti harkiten rajaavan asioita keskustelun ulkopuolelle.

Osalla haastateltaviamme oli tarina kerrottavaksi, osa halusi muistella tutkijan ohjaamana. Mallitarinan naarmuttaminen ja sen säröjen löytäminen oli mahdollista, sillä suullinen haastattelu on dialogia. Haastattelussa molemmat voivat tarkentaa, täsmentää ja varmistaa tulintoja.³⁰ Mallitarinan ulkopuolelle helposti jäävistä vaikeista tai arkaluonteisista asioista joidenkin on

25. Rom Harré, *Personal being*. Blackwell 1983, 244–145; Ylijoki 1998, 138–139, 146–147; Vilma Hänninen, *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampereen yliopisto 2000, 51–52; Anna Kulmala & Anni Vanhala, Vanhemmuus marginaalissa. Kulttuurinen mallitarina osana henkilökohtaista vanhemmuutta. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta*. Gaudeamus 2004, 99–100. Kulttuurista mallitarinaa vastaava käsite on ”kulttuuriset skriptit”, ks. Tiina Silvasti, *Talonpojan elämä*. SKS 2001, 15–16.

26. Mm. Jussi odotti omiaan. *Kempeleläinen* 25.7.1992; Taimi Piipari, Ja karata ei saa. Teoksessa *Syli sanoja täynnä, Oulu-opiston proosaryhmän antologia 1995–1996*. Oulu-opisto 1996, 35–38; Martti Myllykoski, Sotavankimme Vasili. Teoksessa *Härmän Joul*. Härmä-seura 2005; Arvo Penttilä, Erkki Kantola, Erkki Luoma-aho & Mauno Santala teoksessa *Sota-aika kotirintamalla*. Alajärvi-Seura 2006; Jouni Kallioniemi (toim.) *Kotirintama*. Vähäheikkilän kustannus, 2007, 134–135; Jorma Keinänen, Venäläinen vanki numero Ö-4352 työpalvelussa. *Rantalakeus* 29.12.2000; Tuomas Linna teoksessa *Keski-Pohjanmaan sotaveteraanin joul*. Keski-Pohjanmaan sotaveteraanipiiri 2011; Eero Härkönen, *Härkösen ryssät*. Pattijoen Kotiseutuyhdistys 2013, <http://pattijoenkotiseutuyhdistys.fi/sivu.php?p=39> (15.1.2018).

27. Mm. Pirkka Mikkola, *Sotavangin elämä ja kuolema*, pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2000, 155–156; Hokkanen 2004, 82; Danielsbacka 2013, 273–274; Latvala 2006, 147–148; Eskola 2017.

28. Sami Lakomäki, Pauliina Latvala & Kirsi Laurén. Vastakarvaan lukemassa. Teoksessa Sami Lakomäki, Pauliina Latvala & Kirsi Laurén (toim.) *Tekstien rajoilla*. SKS 2011, 11–12.

29. Vrt. Kaija Heikkinen, *Yksin vai yhdessä*. Suomen Kansantietouden Seura 2012, 32–33.

30. Vrt. Valerie Yow. Interviewing techniques and strategies. Teoksessa Robert Perks & Alistair Thomson (toim.) *The Oral History Reader*. Routledge 2016, 165–169.

helpompi kertoa kirjoittamalla, ja joillekin sopii paremmin puhua vaietuista, haavoittaneista tai häpeällisistä muistoista haastattelussa. Tutkija voi olla merkittävässä roolissa auttaessaan, haastatessaan tai houkutellessaan haastateltavaa muistamaan, mutta tapahtui muistelemisen miten tahansa, kertoja päättää aina viime kädessä, mihin kysymyksiin ja miten hän vastaa³¹.

Yleisesti ottaen haastatteluissa käsiteltiin arjessa toistuneita asioita ja vaaran tai vahvan elämyksen kokemuksia. Ne ovat teemoja, joista omakohtaiset muistot usein koostuvat.³² Muisto noin 70 vuoden takaisista tapahtumista tuotettiin haastatteluhetkessä, joten kaikki sen jälkeen sodasta keskusteltu, luettu ja koettu ovat kerroinnassa mukana. Moni haastateltavistamme on puhunut sota-ajasta jälkeempään läheistensä kanssa, joten osa omakohtaisista muistoista on sulautunut yhdessä muisteltuun. Kuten tiedetään, omakohtaiset ja kollektiiviset muistot eivät ole kaiverrettavissa mieleen erillisinä, vaan kertomusta alkuperäisestä kokemuksesta muokkaavat eletty elämä, aikakaudet ja kulloisenkin muistellun nimenomainen hetki³³.

Sotavangit mautiloilla

Eräs haastatelluista muisti päivän, jolloin vangit saapuivat heille. Tilanne oli erityinen, sillä hän nouti vangit kirkonkylältä. Talon jo iäkäs työmies oli kieltäytynyt lähtemästä jouduttuaan päivällä kyläläisten pilailun kohteeksi. ”Siellä oli jotkut sitte sanoneet että miten sinä uskallat, nehän rysät tappaa sinut”, ja haastatteluhetkellä 88-vuotias mies hymyilee muistelllessaan itseään 13-vuotiaana sanomassa äidilleen: ”kyllä minä lähen, se on miesten homma”.³⁴

Vangit oli tuotu kuorma-autolla Oulun vankileiriltä.³⁵ Vankia vastaanottamaan saapuneet

miehet seisoivat rivissä odottamassa kuljetuksesta vastanneen majurin kehotusta.

Minähän tietysti astuin niinku ainakin siihe etteen, se katto pitkään ja sano että kovin on nuori ja pieni tämä isäntä, mitenköhän täsä nyt käypi. No siellä oli näitä vanhempia miehiä, isäntiä jotka tunsu minut niin ne sano että kyllä se [Etunimi] pärjää näitten vankien kanssa siinä ku hekin, ihan huoletta voi antaa. Ja niin se sitte majuri anto ne vangit ja minä ohjasin sinne kärryihin ne vangit ja lähdettiin kotimatalle.³⁶

Ilta pimeni ja kesällä 1942 hevostärryillä käytiin suomalaispojan ja kahden, vankileirillä suomea oppineen ukrainalaisvankin välinen unohtumaton keskustelu. ”Sinulla on varmaan hyvä äiti”, kertoo haastateltava vankien todenneen. ”Minä että mistä sen voitte tietää, niin sanoivat että täytyyhän sen olla hyvä kun on luottanut pojan vastaan venäläisiä sotavankeja”.³⁷

Vangit tekivät mautiloilla työt, jotka sota oli jättänyt naisten, vanhusten ja lasten hoidettavaksi. Vankeja oli taloissa, joissa isäntä oli iän tai haavoittumisen takia kotona, mutta myös tiloilla, joissa ei ollut miehiä paikalla lainkaan, vaikka se oli määräysten mukaan täysin kiellettyä³⁸. Haastatellut kertoivat suomalaisesta arvomaailmasta, jossa työ oli keskeinen ihmisen mitta. Ahkeruutta ja tunnollisuutta odotettiin myös lapsilta, jotka usein joutuivat pienestä pitäen selviytymään aikuisten töistä.³⁹ Sotavangin mallitarina osoittaa, että vankeja arvioitiin erityisesti suhteessa työtehtävien luonteeseen. Tyypillisesti vankia luonnehdittiin, että ”se oli sellanen ahkera ja siitä tykkäsivät”.⁴⁰ Haastateltava kertoi, että vanki oli ollut aikaisin aamulla hakkaamassa halkoja. ”Isä oli sanonu

31. Vrt. Sami Lakomäki et al. 2011, 20–21.

32. Pirjo Korkiakangas, *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Suomen Muinaismuistoyhdistys 1996, 27–28.

33. Ulla-Maija Peltonen, *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. SKS 1996, 24. Juha Siltala, Kollektiivinen muisti. Kuka on se, joka muistaa? *Duodecim* 130 (2012), 2449–2458.

34. *Mies*1929, 20.6.2017.

35. Oulun vankileiri toimi käytännössä koko jatkosodan ajan ja siellä oli enimmillään noin 2300 vankia. Ks. Westerlund (toim.) 2008a, 100–101.

36. *Mies*1929, 20.6.2017.

37. *Ibidem*.

38. Esim. Yksityisten käyttöön ja valvontaan annettujen sotavankien vartiointi- ja käsittelyohjeet, päiväämätön, Sv19/KAO; Tyrnävän työvoimalautakunnan ohje vankien työnantajille 30.5.1942, Sv19/KAO.

39. Mia Leino & Kirsi Viitanen, Aikuisiksi kasvaminen suomalaisessa maalaisperheessä 1940–1950-luvuilla. Teoksessa Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.) *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. SKS 2003, 190–192.

40. *Nainen*1927, 1.7.2017.

sille että eihän sinun Ivan tarvitte näin aikuisin että oisit nukkunu vielä, ni sano että ei saanu unta kun on niin kova koti-ikävä”⁴¹. Kertomus muistuttaa siitä, että vangit olivat usein nuoria miehiä kaukana kotoa, kuten sotilaat ovat olleet kautta historian. Murhe saattoi vallata mielen töidenkin lomassa, haastateltava muisteli. ”Griša, sillä kyyneleet valu ja minä sitte kysyin että mikä on nyt hätä, sano että on niin kauhiasti äitiä ikävä”⁴².

Vanki saattoi olla talossa vuoden, jopa kaksi. ”Niin se osas tehdä, olla niin mieliks sille isännälle, se oli niinkö ylpiä melkein se [isäntä] et hää omistaa sellasen työntekijän”, haastateltava kertoi. Hän kuitenkin tarkensi, että ”ne jotka osas tehdä niin ne sitte kelepasi näille maanviljelijöille”, mutta ”jos se ei miellyttävästi pystyny niihin maatöihin niin ne kävi vaihtamassa”⁴³ Vanki ei voinut ”looteria maata”, kuten renkinä ollut mies laiskottelua nimitti ja kertoi talonväen puuttuneen heti, jos vangin epäiltiin laistavan töistä⁴⁴. Vankeja palautettiin tiloilta leirille laiskuuden,

■ Kuva 2. Jegor ja Aleksander (vas. ylhäällä) Komosten perheen ja kahden paikallisen muonamiehen kanssa kahvilla. Seppo Komosen kotialbumi. Kuvan ottaja mahdollisesti Erkki Komonen.

sairauden, tottelemattomuuden tai niskoittelun perusteella, mutta heidän määräänsä suhteutettuna ilmeisen harvoin⁴⁵. Vangit saattoivatkin uurastaa leirille palauttamisen pelossa. ”Ne hirviän ahkerasti tekivät hiki päisä sitä ja, minä niille sanoinkin jotta pidetään vähä taukova, mut ei ne malttanu. Sitte selevisi että ne pelkäsi että heidät palautetaan leirille jos he eivät puske ihan tosissaan töitä”, haastateltava muisteli ja kertoi äitinsä rauhoitelleen vankeja, että tavallinen työtahti riittää.⁴⁶ Vankityövoiman käyttöä valvoneet työvoimaviranomaiset kyllä patistivat työnantajia, että vankien työteho oli viritettävä huippuunsa ja pinnauksesta tuli rangaista pienentämällä ruoka-annoksia⁴⁷. Toisaalta päivittäisen ruoka-annok-

41. Mies1929, 20.6.2017

42. Mies1929, 20.6.2017.

43. Mies1926, 5.5.2017.

44. Mies1931, 15.1.2017.

45. Saapuneet asiakirjat, Sv19/KAO.

46. Mies1929, 20.6.2017.

47. Tyrnävän työvoimalautakunnan kirje vankien työnantajille 30.5.1942, Sv19/KAO.

sen sai jopa ylittää työtehon lisäämiseksi, mutta ei säännöstelyillä elintarvikkeilla⁴⁸.

Vangin asema oli osoitettava sekä hänelle itselleen että ulkopuolisille. Sotavankihallinnon laatimia määräyksiä ja ohjeita vankien majoituksesta, ruoka-annoksista ja vartioinnista välittivät ensi sijassa työvoimaviranomaiset, ja työnantajia muistutettiin toistuvasti siitä, että sääntöjen rikkojilta voitiin ottaa vangit pois. Vangin vaateen selkään tuli maalata valkoinen V ja hän sai olla siviilien kanssa tekemisissä ainoastaan työaikana. Naisten kanssa vanki sai määräysten mukaan tehdä töitä vain, mikäli paikalla oli mies, ja yöksi vanki oli pantava lukkojen taakse.⁴⁹ Haastateltava kertoi, että vangille rakennettiin ”pirtin nurkkaan tukevasta puutavarasta semmonen koppi ja siihen ovi ja lukko ja sänky sinne tai laveri”⁵⁰. Toisessa talossa koppi kyhättiin ”jonkinlaisista pahvileivistä”⁵¹.

Millaisissa tiloissa vankeja aluksi pidettiinkin, valvontakäytäntöjä usein vähitellen höllennettiin tai niistä luovuttiin kokonaan. ”Se kävi tuntuun turhauttavalta isäntäväestäkin, semmosia luotettavia työntekijöitä pitää lukkojen takana”⁵². Koppi saatettiin alun alkaenkin tehdä silmänlumeeksi näyttämään siltä, että määräyksiä noudatettiin, sillä ”yhtään yötä ei ollut Teppa siellä”⁵³. Kesällä vanki usein nukkui ulkorakennuksessa muun työväen tai talon poikien kanssa. YYA-Suomen kielenkäyttöön vakiintunut käsite ”kotiryssä” juontaa juurensa tältä ajalta. ”Kotiryssä” tarkoitettiin vankia, jota ei yöksi teljety talonväestä erilliseen tilaan tai rakennukseen.⁵⁴

Maatiloilla vankien vartiointi oli isännän vastuulla tai sillä, ”jolle hän on luovuttanut vartiointitehtävän”. Vartijan tuli olla 17–60-vuotias mies ja aseistettu.⁵⁵ ”Kun ohjeethan oli sitte että jos oli ulkotöissä niin siel ois pitäny olla aikasan miehen

mukana, mutta eihän siellä ollu mukana muita kun minä”, kertoi vankeja hevoskärryillä hakenut mies ja pohti, että ”ei kait sitä asetta silloin saanukaan, nehän kerättiin käyttökelpoiset aseet kaikki tonne sotahommiin”⁵⁶. Leväperäisestä tai olemattomasta vartioinnista maatiloilla kertoivat lähes kaikki haastatellut.

Haastatteluissa puhuttiin erityisen painokkaasti määräysten rikkomisesta. Kertomuksista välittyy hölmöinä, typerinä tai ainakin käytännössä toteuttamiskelvottomina pidettyjen määräysten ylenkatsonta, mutta samalla haluttiin korostaa, että vankeja kohdeltiin ja heihin suhtauduttiin humanisti ja oikeudenmukaisesti. Vastineeksi vangin ahkeruudelle ja luotettavuudelle luovuttiin käytännöistä, jotka alleviivasivat vangin olevan vanki. Erään talon vangille vaatteeseen maalattu V oli ”kauhistus”. ”Että semmonen vaate pitää panna päälle että vanki”, haastateltava muisti vangin päivitelleen ja kertoi äidin huolehtineen vankikampppeiden tilalle talon miesten vaatteet.⁵⁷ On kuitenkin syytä korostaa, että suhtautuminen ei ole ollut huoletonta kaikissa taloissa. Osa haastatelluista korosti, että vanginpidon ohjeita noudatettiin jokseenkin tarkasti. ”Sen muistan että pappa sanoi että sinne (aitta) vangit viedään yöksi ja hän lukitsee oven”⁵⁸.

”Älköön kukaan ilman asianomaisen sotilaviranomaisen lupaa puhutelko sotavankia tai muuten seurustelko hänen kanssaan, älköönkä antako mitään vangille”, kuuluu tunnettu presidentti Risto Rytin allekirjoittama vuoden 1942 asetus⁵⁹. Sakolla tai puolen vuoden vankeudella sanktioitu määräys näyttäisi siis maaseudulla olleen melko ponneton, ja kanssakäymiskieltoa haastettiin myös vankileirien tai niiden alaisten työpisteiden läheisyydessä. Leivän vieminen vangeille toistuu muistoissa. Syötävää tai muuta apua

48. Ohje sotavankien työnantajille Nro 1597/II/1. 22.9.42, Svl19/KAO.

49. Käsky N:o 2 sotavankien vartioinnista, 6.7.1942, Svl19/KAO; Ohjeita vankityövoiman käyttäjille, päiväämätön, Svl19/KAO.

50. Mies1929, 20.6.2017

51. Nainen1935, 7.8.2017.

52. Mies1929, 20.6.2017.

53. Mies1939, 18.7.2017.

54. Sotavankien työnantajille Nro 831/I/4/, Svl19/KAO.

55. Käsky N:o 2 sotavankien vartioinnista 6.7.1942, Svl19/KAO.

56. Mies1929, 20.6.2017.

57. Mies1935, 15.6.2017

58. Nainen1927, 1.7.2017.

59. Asetus N:o 397 kiellosta seurustella sotavangin kanssa 13.5.1942.

vangeille toimittivat naiset sekä usein myös lapset vanhempiensa tietäen. Kemissä ”siinä Karihaaran asemalla ne jotaki tekivät, ja minä muistan ko me vietiin niille sinne voileipää”⁶⁰. Siviilien tottelemattomuus tuskastutti Kemin vankileirin päällikköä. ”Eivät vartijat kaiketi keskellä kaupunkia voi ryhtyä ampumaan vangeille paketteja ja tupakkaa vieviä siviilejä”, purki hän neuvottomuutta kirjeesään suojeluskuntapiirin päällikölle syksyllä 1941. Luvattomuuksia yritettiin suitsia kieltoaluihin ja oikeustoimilla uhkailemalla, mutta varoituksia ankarammin toimintaa ei tiettävästi sanktioitu.⁶¹

Siviilien empatian osoitukset ovat räikeässä ristiriidassa sotilasjohdon toimintaan vankileireillä katastrofitalvena 1941–1942. Mirkka Danielsbacka on esittänyt, että elintarvikepuulan ja muiden olosuhteiden lisäksi vankien joukkokuolemat selittyvät sotavankihallinnon ja sodanjohdon itsepetoksella; byrokraattien välinpitämättömyydellä, sokeudella ja hitaudella sekä vankien epäinhimillistämisellä. Vankien vetäminen pois maataloilta loppuvuodesta 1941 oli ilmeinen virhe. Maataloissa työ oli suhteellisen kevyttä verrattuna esimerkiksi raskaisiin metsätöihin. Vangit näännyivät töissä, eivät leireillä, Danielsbacka toteaa.⁶² Vankien lähettäminen leireiltä maataloihin oli ratkaisu, josta hyötyivät kaikki. Vankien ylläpito siirtyi leireiltä maataloille ja he ”saivat hyvän ruan täällä ja tuli työtki tehtyä”, kuten eräs haastatelluistakin asian kiteytti⁶³.

Vankien työteho herätti kuitenkin ainakin alussa tyytymättömyyttä. Esimerkiksi Tyrnävän työvoimalautakunta valitti Oulun sotavankileirille elokuussa 1942 toimittamassaan työtehoilmoituksessa, että viimeksi lähetetyt vangit olivat olleet niin huonossa kunnossa, että edes tyydyttävää työtulosta ei oltu saavutettu. Lautakunta ihmetteli, miten arvokas työvoima oli päästetty sellaiseen kuntoon, ettei ”se ole kyennyt edes ruokansa

eteen töitä tekemään”, ja neuvoi, että ”kohtuullisella ruuan lisäyksellä saavutetaan melkoinen lisä työtehoon”⁶⁴

Toistuva aihe haastatteluissa olivat vangingin ruoka ja ruokailu, ja yhteisellä ruokailulla on merkittävä asema vanginginpidon mallitarinassa. Ohjeistus sekä määritteli vangingin ruoka-annoksen että määräsi tämän ruokailemaan ”muusta palvelusväestä erillään”⁶⁵. Kertojien mukaan erityisesti näistä määräyksistä poikettiin. ”Vanki söi muiden kanssa samassa pöydässä”, haastateltava kertoi, napautti pöytää sormellaan ja totesi nyt istuttavan saman pöydän ääressä⁶⁶. Eroja kertomusten välillä oli lähinnä vain siinä, miten ruokailu oli taloissa järjestetty. ”Nehän söi talon väjen kanssa, tai talon väkihin söi siellä omassa keittiössä omassa pöyvässään, va työmiesten kanssa samassa pöyvässä söivät niinku muutkin ihmiset”⁶⁷. ”Kyllä se oli leipäkori pöyvällä ota niin paljo ku lystää. Keitetään sen verran isoon pataan ettei keitto kesken lopu.”⁶⁸ Hieman mahdipontinen muistelu tulee ymmärrettäväksi sitä taustaa vasten, että maalla ylipäätään oli ruokaa, kun kaupungeissa taas oli pulaa monista elintarvikkeista. Esimerkiksi syksyllä 1942 Oulun vankileiri jo läksytti työnantajia siitä, että nämä olivat syöttäneet vangeille ”huomattavia määriä voita ja lihaa”⁶⁹.

”Siittä ois kuule kovia juttuja va en tähän ny viiti panna niitä”⁷⁰. Haastateltava tarkoitti vangingin huonoa kohtelua naapurissa, mutta halusi kertoa tapauksesta vain sen, että vankia piinattiin liialla työnteolla ja tämä sairastui vakavasti. ”Katopa kun mies pannaan siihen jammaan, että vielä pannaan se yöksi hakkaamaan pikkuhalkoja liiteriin sillon ku muut nukkuu.”⁷¹ Ylipäätään vangingin kaltoinkohtelusta kertoneet olivat harvassa. Omassa kodissa vankia ei kohdeltu huonosti, mutta saatiin todeta, että ”kyllä siitä mainetta oli että ne

60. Nainen1935, 3.4.2017.

61. Mikkola 2000, 138.

62. Danielsbacka 2013, 294–295, 300.

63. Mies1935, 15.6.2017; ks. myös Danielsbacka 2013, 152.

64. Muistiinpanot ja ilmoitukset, Sv19/KAO.

65. Tyrnävän työvoimalautakunnan kirje vankien työnantajille 30.5.1942, Sv19/KAO.

66. Mies1932, 15.6.2017.

67. Mies1931, 15.1.2017.

68. Mies1935, 15.6.2017.

69. Sotavankien työnantajille Nro 1597/II/1. 22.9.1942, Sv19/KAO.

70. Mies1928, 20.6.2017.

71. Mies1928, 20.6.2017.

aika huonolla ravinnolla piti niitä”⁷². Yhden isännän naapurit ilmiantoivat viranomaisille: ”(k)un se oli tuolla isännän kansa heinäniityllä se vanki niin isäntä oli hangolla hakannu sitä vankia, niin se otettiin pois se vanki heti sieltä”⁷³. Aina vangin huonoon kohteluun ei kuitenkaan haluttu sekaantua. Haastateltava kertoi, että hänen äitinsä tapasi antaa talossa olleille vangeille työpäivän päätteeksi ruokapaketit, mutta vankien majapaikassa naapurissa emäntä oli ottanut ne pois. Lapset olivat käyneet kurkkimassa, kun naapurista kuului ”semmosta kauhiaa mölyä ja ääntä ja semmosta ilkeää”. Heidän kerrottua äidille, että ”se [naapurin isäntä] pieksi niitä vankia sieltä ja sieltä kuulu itkua ja valitus”, tämä oli vain todennut kieltäneensä menemästä.⁷⁴ Eräs emäntä päätyi kertojan mukaan sodan jälkeen käräjille ja hänet tuomittiin sakkoihin vangin pahoinpitelystä⁷⁵.

Sotavangit ja raskaat metsätyöt

Monet vangeista työskentelivät pääasiassa vain metsätyöissä ja syksyisin savotat saivat täydennystä maataloilta siirretyistä vangeista. Marraskuussa 1942 Metsähallituksen Perä-Pohjolan piiri yhä odotteli vankilähetystä. Vankien oli pitänyt saapua jo muutamia viikkoja aiemmin, mutta maataloustyöt Etelä-Suomessa olivat viivästyneet.⁷⁶ Lapissa vangit tekivät metsätöitä muuta maata yleisemmin koko sodan ajan, mutta kaiken kaikkiaan metsätöiden osuus vankityövoiman käytössä kasvoi jatkuvasti ja on arvioitu, että viimeisenä sotatekävänä metsätyöissä oli yhteensä noin 17 000 vankia ja maataloissa olleista vangeistakin huomattava osa hakkasi halkoja.⁷⁷ Metsätyömaiden lisäksi erityisesti Lapissa oli mittavia rautatie- ja maantietöymaita. Yhdessä rakennus-

kohteessa saattoi työskennellä lähemmäs tuhat vankia⁷⁸.

Aivan erityisen tilanteen ja ilmapiirin pohjoiseen toi saksalaisten läsnäolo. Vuoden 1940 kauttakulkujoukoista aseveljiksi vuonna 1941 muuttuneen Saksan armeijan sotilaisiin oli vaikea kenenkään olla törmäämättä. Saksalaisten joukkoja oli runsaimmin suuremmissa kaupungeissa ja asutuskeskuksissa kuten Oulussa, Kuusamossa, Kemissä, Rovaniemellä ja Ivalossa. Yksistään Lapissa saksalaisotilaita oli jatkosodan lopussa enemmän kuin paikallisia asukkaita, noin 220 000.

Myös saksalaiset tarvitsivat runsaasti työvoimaa muun muassa linnoitus-, lentokenttä- ja tienrakennustöihin. He käyttivät suomalaisten tapaan vankityövoimaa ja palkkasivat myös siviilejä.⁷⁹ Vankeja saksalaisilla oli töissä Lapissa ja Pohjois-Norjassa yhteensä noin 30 000⁸⁰. Vierasta väkeä ja kaikenlaista kulkijaa oli niin paljon, että jo sen takia monen pohjoissuomalaisen sotakokemus muodostui täysin toiseksi kuin esimerkiksi Länsi-Suomessa, missä rintama oli kaukana ja kenties kaukainenkin paitsi siellä olleiden läheisten kautta⁸¹.

Metsätyöissä vankeja käyttivät niin valtio, metsäyhtiöt kuin yksityiset metsänomistajat. Mitä suurempi työmaa, sitä selvemmin erottuvat käytännöt ja kohtelu, joissa vanki ei ollut yhteisön jäsen, vaan osa vankijoukkoa. ”Veitsiluodon työmaalla Syvälälämmiläkihan niitä oli, semmoset 150 ainaki. Siellä oli kolme isoa parakkia ja ne parakit oli sitte semmosia, että oli kolme laveria päällekkäin”, muisteli ”mettähommiin” yhden toista ikäisenä lähtenyt mies.⁸² Ounasjoen varressa vankityömaan lähellä asuneen muistelijan

72. Mies1926, 5.5.2017.

73. Nainen1927, 1.5.2017.

74. Nainen1935, 12.7.2017.

75. Mies1929, 20.6.2017.

76. Hankintapiirille ja hankintametsänhoitajalle saapuneet kirjeet, Metsähallituksen piirikuntakonttorin I arkisto, KAO.

77. Mikkola 2000, 151–152.

78. Ibidem, 153–154.

79. Susanna Runtti, Rovaniemi sota- ja jälleenrakennusvuosina. Teoksessa Matti Enbuske et al. (toim.) *Rovaniemen historia 1721–1990*. Rovaniemen kaupunki, Rovaniemen maalaiskunta ja Rovaniemen seurakunta 1997, 323–324; Maria Lähteenmäki, *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. SHS 1999, 117–118, 185; Marianne Junila, *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. SKS 2000, 88–90.

80. Otto Reinhard, *Soviet Prisoners of War on the German Lapland Front 1941–1944*. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) *Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja*. Kansallisarkisto 2008c, 70–71.

81. Vrt. Marianne Junila, *Wars on the home front. Mobilization, economy and everyday experiences*. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill 2012, 193–194.

82. Mies1928, 9.9.2016.

tuokiokuva oli kolikko: ”Viidenkymmenen miehen nippu annettiin, kuorma-auton lavala tuotiin, niillä oli paperisäkit niskasa että ne tarkenee. Ja tuota, näläkähän se oli hirviä.”⁸³

Lohduttomuudessaan vastaavia kuvauksia samalta seudulta on myös Mikkolan kirjeaineistossa. Neljästäkymmenestä vangista kaksi oli matkalla paelluttanut jalkansa, sillä sukkia tai jalkarättejä ei ollut. Vangit majoitettiin kertojan mukaan ”talorähjään” ja paleltumisvammoja saaneet vangit kuolivat jonkun ajan jälkeen. Vankeja ei pahoinpidelty, mutta kurjan asumuksen lisäksi myös ruoka oli ollut huonoa. Kertoja oli todistanut toukkia täynnä olevan poronraadon valmistusta ”ryssille ruuaksi”.⁸⁴ Pohjois-Pohjanmaalla parinkymmenen vangin joukko oli saatu raivaamaan kantoja ja heidät majoitettiin talonväen tyhjäksi jättämään taloon. Vartijoilla oli parempi ruoka kuin vangeilla, kertoi vartijan kanssa seurustellut nainen, ja ”se nyt on melekein ymmärrettävä juttukin kyllä”⁸⁵.

Vankien majoituksessa ja huollossa erityisesti yksityisten metsänomistajien oli turvattava

■ Kuva 3. Tuntemattomia sotavankeja Rovaniemellä. Katariina Kallion kotialbumi. Kuvaaja tuntematon.

luovaan mielikuvitukseen ja olemassa oleviin rakennuksiin. Polttopuuhaakuisiin Rovaniemen maalaiskuntaan saadut kolmetoista vankia majoitettiin talon riiheen ja heitä vartioineet kaksi ”sotaväen käynnyttä nuorta miestä” talon pirttiin. Riiheen rakennettiin laverit olkipatjoille ja ”bensatynnyristä semmonen puolikas niin se vietiin aina iltasella siihen ovensuuhun ja ovi pantiin kiinni, ja semmonen paksu lauta siihen päälle ja munalukolla kiinni”, kertoi vartijoiden apuna ollut mies. Hänen mukaansa vangit saivat kilon ruisleipää päivässä ja puolukamehua. Vangeista ei puhuttu muille, vaan ”pidettiin kyllä aivan omana tietona, ettei tästä kerrottu kyläläisillekään mitään.”⁸⁶

Vankileirien ja suurien työpisteiden vartijoiksi määrättiin rintamapalveluksesta vapautettuja niin sanottuja B-miehiä. Leirien tarkastuskertomuksissa on useita mainintoja liian ”helläkäti-

83. Mies1931, 12.7.2017.

84. PM-Ark.

85. Nainen1927, 1.5.2017.

86. Mies1927, 11.7.2017.

sistä” vartijoista⁸⁷, mutta toisaalta erään suurella vankileirillä vartijana olleen miehen mukaan vankeja kohdeltiin ”sikamaisesti”: ”Sota tekee ihmisen välinpitämättömäksi” ja ”sitä oli niin raa’istunut, että vaikka nyt olis kuollut 6000, niin se oli ihan sama”⁸⁸ Leirit ja yli viidentoista vangin majoitustilat tuli aidata piikkilangalla⁸⁹. Näin meneteltiin vankityömaalla Ounasjoen tuntumassa ja porttikiin laitettiin lukkoon, haastateltava kertoi, mutta avain annettiin luottovangille. ”Sanottiin, että kuhan tulet vain aamuksi kotia.”⁹⁰

Tapahtumia saatetaan jälkeinpäin hieman värittää, mutta jollei vartiointi savotoilla ollut aivan yhtä olematonta kuin monilla maatioilla, niin usein ilmeisen löperöä kuitenkin. Vankeja saattoivat vartioida pojankolttiaiset.⁹¹ Haastateltava kertoi tapauksesta, jossa juuri 14 vuotta täyttänyt poika lähti vartiopäällikön pyynnöstä viemään vankijoukkoa oikopolkua työmaalta majapaikkaan. Myös poika itse on myöhemmin vanhana miehenä muistellut samaa reissua Kemijoen varressa. Vartija varustautui matkaan luodikolla, jonka vähät panokset jätettiin kuitenkin kotiin, ja seuraan liittyi lisäksi viisi vuotta nuorempi serkkupoika. Luodikon kerrotaan siirtyneen heti matkan alussa yhden vangin kannettavaksi, sillä vartijan oli merkittävä kulku-ura seuraavaa päivää varten. Nuorempi saattaja puolestaan uupui matkalla, ja vangit kantoivat vuorollaan väsyneen vartiomiehen perille.⁹²

Yksinkertaisimmillaan vartiointin pohjoisessa hoiti maantiede, kun vangit majoitettiin kairan laitaan. ”Sielähän ne oli kyllä herran kukkarossa, ko matkaa oli kuitenkin muutama kilometri ja lunta paljon joka puolella, ettei sieltä kyllä paljon pakoon päässyt. Ja jos lähtiki niin ei ois kyllä pit-

källe elänyt.”⁹³ Vankeja karkasi koko sodan aikana arviolta noin 1 100. Heistä reilut 900 saatiin kiinni elävänä tai ammuttiin paon yhteydessä. Muut olivat sodan päättyessä karkuteillä, osa heistä oli paennut Ruotsiin.⁹⁴

Vangit tekivät savotoilla töitä yhdessä suomalaisten kanssa. Metsätöihin osallistui myös teiniikäisiä, mutta ani harva heistä on enää kokemukseen kertomassa. ”No eihän ne sitä vertasta mitä suomalainen mutta sielähän nuoret miehet koitti opetella ja tuota kylläpä se työ tekijäänsä neuvo”, vankisavotalla apupoikana ollut mies muisteli.⁹⁵ Vankien työteho on muutamissa, lähinnä alaviiteenomaaisissa selvityksissä arvioitu heikoksi⁹⁶. Ravinto huomioon ottaen laskelmat eivät yllättäne ketään, mutta moni vanki myös piteli sahaa tai kirvestä kädessään ensimmäisen kerran. On kuitenkin kerrottu myös siitä, kuinka vangit tekivät töitä hartiaivoimin. Kemi Oy:n metsätyömaalla Savukoskella oli enimmillään parisataa vankia. Savotan työnjohtaja on muistellut, kuinka pölynteossa vangit ”innostuivat tekemään aivan yllättävän kovalla vauhdilla, ettemme valvojat ja lukumiehet tahtoneet perässä pysyä”. Yhtiön metsänhoitaja oli ihmetelty asiaa, ja ”vastasin siihen, että olimme antaneet heille hyvän kohtelun ja tarpeeksi ruokaa.”⁹⁷

Se, miten saksalaiset kohtelivat vankejaan, ahdisti useita kertoja. ”Vangit oli yrittänyt tunkiolta perunankuoria ottaa niin eikä möykkäsi vaan saksalaiset remmilä ja piiskala, ja järven jääle yks vanki kuoliki ko hakkasivat sitä ko se karkas”⁹⁸. Kertomus ei ole lajissaan ainut, vaan pohjoissuomalaisissa muistoissa korostuu näkemys, että suomalaiset kohtelivat vankejaan paljon paremmin kuin saksalaiset⁹⁹. Eräs haastateltava

87. Danielsbacka 2013, 202–203.

88. Pentti Raittila, *Venäläiset ja virolaiset suomalaisten Toisina*. Tampereen yliopisto 2004, 139.

89. Ohjeet työnantajalle annettujen vankien vartiointista, käsittelystä, huollosta ja työvoimakorvausten perimisestä. Eskola 2017, 91.

90. Mies1931, 12.7.2017.

91. Vrt. Danielsbacka 2013, 201–202.

92. Alpo Illikanen, *Viiriltä – Sompioon*. Omakustanne 2000, 67–68; Mies1928, 11.7.2017.

93. Mies1927, 11.7.2017.

94. Timo Mikkola, *Sotavankikysymys Suomessa 1941–1944*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1976, 121–124.

95. Mies1931, 12.7.2017.

96. Kari Nars, Suomen sodanaikainen talous ja talouspolitiikka. *Taloudellisia selvityksiä 1966*. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 1966, 65; Heikki Lindroos, *Puuta mottiin*. Teollisuuden metsänhoitajat 1993, 148–149.

97. Fredrik Ekdahl, Muistelmia sota-ajan vankisavotoista. Teoksessa Veli Arrela & Erkki Rännäli (toim.) *Näin taisteli kotirintama*. Lapin maakuntaliitto 1994, 13–34.

98. Mies1928, 9.9.2016.

99. Virolainen 1999, 110–117; Lars Westerlund, *Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–44*. Tammi 2008, 17–18.

jopa arveli, että ”tuskin suomalaisleireissä näitä vankeja pahemmin kuolikaan, mutta saksalaisilla niitä kyllä kuoli palion”¹⁰⁰.

”Samanlaisia kuin me”

Enemmistö haastateltavista halusi kuitenkin muistella ensi sijassa positiivisia ja iloisia tapahtumia. Vankien tavat tai taidot herättivät hämmästyystä tai ihailua. Eräs miehistä kertoi ällistyneensä, kun talon vanki esitteli aseenkäyttöään. ”Siellä oli sitte hyvästi koppeloita siinä, naarasmettoja, siinä mökin tykönä oli mukavaa metää, se tahto mua, näytti että lähetään käymään että hän ampuupi, ni sehän perkele ampu yhdellä käjellä roslon sillä haulikolla. Sano että täällä osataan”¹⁰¹. Vankien ratsastusnäytös Ounasjoen varressa puolestaan oli suoranaisten tapaus. Haastateltava kertoi, kuinka ”sielöhän oli kuule semmosia kasakoita ne jotka hevosen laukatesa niin meni vattan kautta ympäri, se oli kuule nähtävyyys. Ko tivolista oli kuullu, että voi joku seisua päällään ja hevonen laukkaa, ja nämä pojat osas.” Haastateltava selvästi eli esityksen uudelleen sitä selostaessaan, ja hän harmittelikin, ettei aikoinaan ollut laitteita sen taltioimiseksi.

Tuli kylän akat kuule kattomhan ja tuli miehetki. Kasakat ko tanssi kuule. Ja niitä lauluja mitä ne esitti siinä, ne pojat kuorosa laulo niin kyllä siinä silimät pyöriänä kuunneltiin että ei ole tämmöstä ennen kuultu. Komiaäänisiä miehiä niissä oli, piru vieköön.¹⁰²

Vankeja muistelleet puhuivat usein tavalla tai toisella siitä, että vangit olivat ”samanlaisia ihmisiä kuin me”¹⁰³. Tosin aivan selväksi ei haastatteluissa aina tullut, oliko kyse lähtökohtaisesta suhtautumisesta vai kanssakäymisen myötä käsityksissä tapahtuneista muutoksista. Jälkimmäistä edustaa kertomus yläsavolaiselta tilalta viimeisenä sotake-

sänä. Vangin tuloon suhtauduttiin hyvin varauksellisesti jo siksi, ettei ulkopuolista työvoimaa olisi talossa edes tarvittu. Vanki kuitenkin otettiin, sillä viranomaiset tätä suorastaan tyrkyttivät. Haastateltava kertoi vanhempiensa toivoneen, ettei vanki olisi ”mitenkään pahaluontonen, vaarallinen, ei mikkään rikollinen eikä rosvo”. Kun vanki oli ryhtynyt töihin ja asettunut, vanhemmat olivat todenneet, että ”tämä taitaaki olla tavallinen ihminen, jotta ei ole oo mikään roisto”¹⁰⁴. Vankien muistelu ”samanlaisina kuin me” osoittaa, että sotapropagandan viholliskuva ei uponnut läheskään kaikkiin suomalaisiin, ainakaan sellaiseenaan. ”Oltiin kavereita”, haastateltava kuvasi kanssakäymistä kotonaan olleen vangin kanssa. ”Sitä ei ois kait ohjeitten mukaan saanu olla mutta, ei sitä tunnettu minkäänlaista vihaa”¹⁰⁵.

Muutamissa haastatteluissa käsiteltiin puhetta ”ryssästä”. Eräs muistelijoista kertoi, että ”silloin sota-aikana meiläki niin se ryssähän oli semmonen kirosana että, ja semmonen sana jolla peloteltiin pienempiä lapsia, jos et oo kunnola niin ryssä tulee”¹⁰⁶. Hän ei muistellut asiaa enempää, eli emme tiedä, miten vanhempien käsitykset mahdollisesti lientyivät. Antikommunismia, ryssävihaa ja revanssihenkeä viljelevien fiktiivisen sotakirjojen suuri suosio sotien jälkeen on tullut viitteeksi siitä, että viholliskuva olisi kytenyt mielissä pitkään¹⁰⁷. Oli aivan tavallista pyytää lapselta, että ”käy hakemassa ryssä syömään”, totesi toinen, ja kiirehti lisäämään, että ei sillä ”sen kummempaa tarkoitettu”. Sitä paitsi ”ryssä on ryssä vaikka voissa paistais” -mentaliteettia opetettiin koulussakin, hän korosti.¹⁰⁸ Antaumuksellinen ”ryssä” oli joka tapauksessa haastatteluissa poikkeuksellista. Jos ”ryssä” vilahti puheessa, se saattoi pikemminkin vaivaannuttaa haastateltavaa. ”Mie puhun vaan ryssäksi, vai puhutaanko vangiksi, kummikko päin”, kuulosteli haastateltava tutkijan suhtautumista¹⁰⁹.

100. Mies1927, 11.7.2017.

101. Mies1928, 20.6.2017.

102. Mies1931, 12.7.2017.

103. Vrt. Raittila 2004, 123.

104. Mies1937, 31.7.2017.

105. Mies1929, 20.6.2017.

106. Nainen1937, 22.6.2016.

107. Markku Jokisipilä, Myyttinen tabu. Talvisota suomalaisessa historiankirjoituksessa kylmän sodan kaudella. Teoksessa Tiina Linunen & Louis Clerc (toim.) *Kenen sota? Uusia näkökulmia talvisotaan*. Helsingin yliopisto 2010, 20–22.

108. Nainen1934, 18.7.2017.

109. Mies1931, 11.7.2017.

Aika vangin kanssa opetti uutta kieltä molemmin puolin. Haastatteluisa kehuttiin yleisesti vankien oppivaisuutta ja talon nuori poika saattoi ennen pitkää puhua ”täyvet venäjät”. Kanssakäymisen sujuvoittamiseksi vangeille annettiin suomalaisia nimiä. Oli helpompi kutsua Pekkaa, Mikkoa, Paavoja tai Juhania. Monessa talossa vangit kuuntelivat radiota yhdessä talonväen kanssa, joskus jopa kiellettyjä ulkomaanlähetyksiä. ”Ja pyhänä kun Ivana valakia paita ja suorat housut ja pikkukengät, kun he tuolla kävelivät ja pyöräili...nehän oli ku suomalaiset hienot miehet”. Haastateltava höystää kertomustaan kuvailemalla, kuinka talvella vangilla oli ”pussihousut ja jatsarit”, jollaisia ei ollut monella suomalaisellaakaan.¹¹⁰

Keskustelu siviilien ja vankien välisestä kanssakäymisestä kääntyi ajoittain myös vankien ja suomalaisnaisten väliin lähisuhteisiin. Monet kielletyistä suhteista ovat olleet aikalaisten tiedossa, ja osaa niistä puitiin käräjillä asti seurustelun vangin kanssa kieltävän asetuksen tultua voimaan. Sodan jälkeen suhteista kuitenkin vaiettiin niihin liittyvän häpeän takia, ja useat sotavankien ja suomalaisnaisten jälkeläiset eivät tiedä alkuperäänsä – salaisuus on mennyt äidin mukana haudaan.¹¹¹

Pitkään vaietuista suhteista ei osattu tai haluttu haastateluissakaan kertoa tarkemmin. Eräs naishaastateltava muisteli aluksi, kuinka hänen kotiseudullaan vangin kanssa seurustellut nainen sai lapsen. Kertojan äiti oli opettaja ja tiesi asian sitä kautta, ja tytär ”kuuli kun aikuiset puhu”. Vaikka haastateltava otti asian itse puheeksi, hän ei lopulta halunnut kertoa siitä kuin epämääräisesti ja kaarrellen. Synnyinseudullaan yhä asuva sotavangin lapsi ei edelleenkään tiedä isästään, nainen arveli. Epäilyjä vangin kanssa ”vehtaamisesta” oli kylällä kohdistettu muihinkin naisiin.¹¹² ”Onhan niitä lapsiakin suhteista syntynyt”, saatiin haastattelussa todeta, mutta jätettiin asia vihjailuksi. Suhtautumisessa oli peiteltyä uteliaisuutta ja innostusta; asiasta ei haluttu puhua,

mutta ei kuitenkaan maltettu olla sen kanssa hieman herkuttelematta¹¹³. Eräs haastatelluista arveli, että vuosikymmenten vaikenemisella on haluttu suojella naisia kyseenalaiselta maineelta, varsinkin ”jos siellä on ollut merkittävämpiäkin ihmisiä joukossa”¹¹⁴.

Yksi haastatelluista kuitenkin kertoi ilman häveliäisyyttä tai paheksuntaa heille siirretyn vangin suhteesta nuoreen leskiemäntään. Vanki oli siirretty heille nimenomaan sen takia, että kielletty suhde toisella tilalla oli paljastunut. Vanki lähti saman emännän luo yöjalkaan myös uudesta paikasta, mutta paljastui palattuun. ”Sinä saatat meijät kaikki vähän vaikiaan asemaan”, kertoi haastateltava isänsä moittineen vankia ja vannottaneen tätä, että ”jos maltaisit että se jäis tähän yhteen kertaan. Ja Nikolai lupasi, sano että kyllä hän jo paluumatkalla sitä ajatteli että jos se isäntäkin joutuu tästä puhutteluun.”¹¹⁵

Mallitarina vanginpidosta on taas vahvimmitaan haastateltavien kertoessa vangin lähdöstä. Hetki oli haikea, ja varsinkin maatiloilla molemmin puolin vedet silmissä luvattiin pitää yhteyttä. Vankien palautus takaisin Neuvostoliittoon alkoi marraskuussa 1944. Dramatiikkaa tilanteeseen toivat ”tiedot” siitä, millainen kohtalo vankeja kotimaassa odotti. Haastatellut eivät oikein osanneet nimetä tiedon alkuperää, mutta käsityksiä ei ole sittemmin muutettu, vaan yleisesti ajatellaan, että kaikki sotavangit tapettiin tai lähetettiin Siperiaan.

Kotimaahansa palautettujen sotavankien kohtalosta tiedetään hyvin vähän. Toistaiseksi ainoassa suomalaistutkimuksessa on päädytty siihen, että niin sotavangit kuin muutkin Suomesta Neuvostoliittoon palautetut tai luovutetut joutuivat ainakin joksikin aikaa tutkinta- tai rangaistusleirille. Sen jälkeen heitä odotti sosiaalinen tyhjiö tai yhteiskunnallinen unohdus.¹¹⁶ Neuvostoliiton hajoaminen avasi kuitenkin ovet tämänkin sotaajan ilmiön jatkoselvittelylle. Muutamat haastatelluista ovat jäljittäneet vangin myöhempiä vaiheita, ja yksi vangeista myös vieraili entisessä

110. Mies1935, 15.6.2017.

111. Ira Vihreälehto, *Kunnes rauha heidät erotti. Neuvostosotavankien ja suomalaisten suhteet jatkosodan aikana*. Ateena Kustannus 2018, erit. 131–161; ks. myös Westerlund 2011, 75–78.

112. Nainen1935, 7.8.2017.

113. Vrt. Heikkinen 2012, 201.

114. Mies1926, 5.5.2017.

115. Mies1928, 20.6.2017.

116. Pekka Kauppala, *Paluu vankileirien tielle*. Gummerus 2011, 243–247.

Sv. [frj.] SOTA S. 16.9.41 (Päivämäärä) Kotij. (E*) (Päätyö) Vangin N:o 182488

SOTAVANKIKORTTI.

1. Suku- ja etunimi *Reyndin, Feodor- Pongut, Pjotr Ubanobur*

2. Syntymäaika ja -paikka *17/12 - 14*

3. Vanhempien nimet, äidin tyttönimi *+ J. u; + Durbur. (Ubanoburina)*

4. Kenelle ja mihin ilmoitettava tapaturmasta t. m. s. *menä Анастасия Понгутова*

5. Siviiliammatti *seliätijät.* 6. Kansallisuus *venäl.*

7. Tuntolevyn N:o 8. Sotilasarvo *stn.*

9. Joukko-osasto (div. rykm. kompp.) *24 tank. amp. r.*

10. Vangitsemisaika ja -paikka *9/9 - 41 Petroskoin suun.*

11. Vankilaantuloaika *10/9 - 41*

12. Vanki lähetetty edelleen (milloin ja minne) *S. v. 6. 9. 1. 10 - 41*

* Tämä kortti lähetetään aina vangin mukana sijoituspaikkaan.

*16.2.42 Sv. järj. leirisiin N:o 1.
2.3.42 Sv. leiriin 19
18.10.44 Neuvostoliittoon (Kaanna)*

sijoituspaikassaan 1990-luvulla. Mies oli lähetetty viideksi vuodeksi leirille ja tuomion kärsittyään hän oli päätenyt sekä yhteisön että oman perheen hyljeksimäksi.¹¹⁷

Vanginpidon mallitarinan puolesta ja vastaan

Pohjois-Suomesta kerätty muistitieto sekä uusintaa että haastaa vanginpidon mallitarinaa. Useimmilla maatiloilla vankeja kohdeltiin hyvin tai ainakin asiallisesti. Monessa talossa vanki oli samassa asemassa kuin muut työmiehet siinä, että hän sai olla ja liikkua vapaasti, ja hän ruokaili yhdessä talonväen tai palkollisten kanssa. Käytännöt olivat viranomaismääräysten vastaisia, mutta muillekin vanginpitoa koskeville käskyille ja ohjeille viitattiin yleisesti kintaalla. Esimerkiksi vangin vartioinnista annettuja ohjeita oli käytännössä hyvin vaikea tai mahdotonta noudattaa, joten ei ole ihme, että ne näyttäytyivät aikalaisille usein typerinä tai naurettavina. Toiminta voidaan

■ Kuva 4. Sotavankikortti. Seppo Härkösen kotiarkisto.

ymmärtää myös tavallisten suomalaisten inhimillisenä reaktiona esivallan kurinpitoa painottavia ohjeita ja vankien toiseutta korostavaa suhtautumista vastaan.

Kulttuurinen mallitarina muistaa vangit ahkerina ja aikaansaavina, jollaisia he ilmeisen voittopuolisesti olivatkin. Mallitarina kuitenkin syrjäyttää sen, että vangilla ei ollut vaihtoehtoja. Laiskoja, sairaita tai epämieluisia vankeja ei maatiloilla pidetty. Vangit joutuivat lunastamaan asiallisen ja inhimillisen kohtelun ahkeruudella ja jossain määrin myös isäntäväkeä miellyttävällä luonteella. Mallitarinan sotavangin yhteys Heikki Luostarisen sodanaikaisista lehdistä löytämään mallisuomalaiseen on mielenkiintoinen. Sotapropagandan sanomalehtien välityksellä tai lehtien omaehtoisesti tuottama suomalainen oli

117. Mies1944, 7.7.2017; myös Reijo Nikkilä, *Ryssä perkele*. Yleisradio 2000.

tasainen, ahkera, luja ja vaatimaton – mallitarinan sotavanki oli aivan hänen kaltaisensa.¹¹⁸

Mallitarinassa ei liiolla ole sijaa ylenmääräisellä työnteolla uuvuttamiselle eikä vankeihin kohdistuneelle väkivallalle. Haastattelujen perusteella ei kuitenkaan voi sanoa, kuinka yleistä huono kohtelu oli. Vankijasta halusivat tutkimushaastattelussa puhua ennen kaikkea he, joiden perheessä yhteiselo vangin kanssa sujui jouhevasti ja joilla oli kerrottavana omasta tai tuttavaperheestä hyvää.¹¹⁹ Ihmiset haluavat usein julkisesti muistella läheisistään myönteisiä asioita – kukapa mielellään kertoisi kotonaan vankia kaltoinkohdellun tai rääkäytyn.¹²⁰ Muistoissa korostuu reippaus. Jos ovat mallitarinan vangit ahkeria ja iloisia, niin sitä ovat olleet kertojat itsekin. Muistelukerronnasta välittyi monen kohdalla myös aikuisuutta muokannut pärjäämisen ja selviytymisen eetos¹²¹.

Parhaimmassa tapauksessa kaikki hyötyivät vankien työskentelystä maatilalla. Huoltovastuussa ollut vankileiri pääsi velvoitteistaan, tilat saivat halpaa työvoimaa ja vanki paremmat olot ja kohtelun kuin leirillä. Metsätöihin joutuneen vangin tilanne oli toinen. Olosuhteet erityisesti Lapissa olivat jo yksistään ilmaston puolesta ankarat, ja majoituksessa ja huollossa oli mitä ilmeisemmin suuria eroja eri työpisteiden välillä. Selvyttä siitä, oliko vastuu niukalla ravinnolla sekä metsä- ja rakennustöillä näännytettyjen vankien joukkokuolemista talvella 1941–1942 ensisijaisesti vankileirien vai työpisteiden, ei toistaiseksi ole¹²². Haastateltavat eivät ottaneet kuolleisuuskatastrofia puheeksi. On vaikea sanoa, pidettiinkö aihetta jotenkin vaikeana tai kiusallisena, vai onko yksinkertaisesti niin, että he eivät tunne asiaa. Sodan aikana vankien joukkokuolemat sensuroitiin, ja hiljaisuus leimasi aiheen julkista käsittelyä vielä 60 vuotta tapahtumien jälkeen¹²³.

Huonosta kohtelusta pohjoissuomalaisiin muistoihin näyttäisivät painuneen tiukimmin saksalaissotilaiden raat teot. Muutamissa tutkimuksissa on kuitenkin tuotu esille se, että saksalaisten ottamien neuvostovankien kuolleisuus oli Lapissa huomattavasti pienempi kuin Saksan itärintamalla yleensä. On arvioitu, että saksalaisten Suomen Lapissa ja Pohjois-Norjassa pitämistä neuvostovangeista kuoli joka kymmenes eli noin 3 000, mutta muualla Saksan itärintamalla vangeista menehtyi joka toinen. Selitysten pohdinnassa on päädytty ensinnäkin siihen, että Lappiin muilta rintamaloikoilta kuljetetut vangit olisivat jo lähtökohtaisesti olleet keskimääräistä paremmassa kunnossa ja saksalaisten huoltotilanne siellä oli verraten hyvä. Toiseksi on esitetty, että saksalaiset yksinkertaisesti olisivat huolehtineet vankityövoimastaan Lapissa paremmin kuin muualla, ja näiden tekijöiden yhteisvaikutuksesta neuvostovankien kuolleisuus saksalaisten hallinnassa olisi jäänyt huomattavasti vähäisemmäksi kuin suomalaisten vankileireillä ja työpisteissä.¹²⁴

Vankien kärsimykset herättivät siviileissä sääliä ja halun auttaa. Empatiaa liikenä myös kasvotomaksi jääneelle vankijoukolle aidan yli viskatun leivän muodossa, ei pelkästään maatilalla arjessa tutuksi käyneelle vangille. Myötätunto erityisesti heikossa asemassa olevia kohtaan on *moraaliresurssi*, jonka ansiosta kohtaamme inhimillisyyttä ja empatiaa myös sodan kauheuksien keskellä¹²⁵. Vastaavaa toimintaa oli esimerkiksi sisällissodan aikaan vuonna 1918 Santahaminassa, missä yksittäisten ihmisten tekojen on arvioitu pienentäneen naisvankileirin kuolleisuutta¹²⁶. Moraaliresurssien näkökulmasta neuvostovankien muita saksalaisleirejä parempi kohtelu Lapissa ei perustunut vankien arvoon ihmisinä, vaan heidän väli-nearvoonsa.

118. Luostarinen 1986, 396.

119. Tutkielma 1970-luvulla kerätystä haastatteluaineistosta osoittaa positiivisten muistojen olleen päällimmäisenä myös tuolloin, ks. Eskola 2017, 78–79.

120. Vrt. Erkki Pehkonen, ”Poikasi täältä jostakin”. *Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä*. Jyväskylän yliopisto 2013, 59–60.

121. Ks. Sari Näre, Jenni Kirves & Juha Siltala (toim.) *Sodan kasvattamat*. WSOY 2010.

122. Danielsbacka 2013, 135–137.

123. Ks. Heikki Ylikangas, *Heikki Ylikankaan selvitys valtioneuvoston kanslialle*. Valtioneuvoston kanslia 2004.

124. Reinhard 2008, 109–110; Westerlund 2008, 288–292; Oula Silvennoinen, Limits of intentionality. Soviet prisoners-of-war and civilian internees in Finnish custody. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill 2012, 375.

125. Jonathan Glover, *Ihmisyys. 1900-luvun moraalihistoria*. Like 2007, erit. 41–44.

126. Virva Liski, ”Sillää me painettiin akkunasta sisään aina silloin kun sotamies kääntyi toisinpäin” Naisten selviytymisstrategiat Santahaminan punavankileireillä kesällä 1918. *Historiallinen Aikakauskirja* 116 (2018), 134–138.

Muistitieto haastaa sota-ajan viholliskuvaa ja puhuu ”ryssävihaa” vastaan. Neuvostovankeja kohtaan oli epäluuloja, mutta varsinkin maatiloiilla yhteiset arjen askareet ja vuorovaikutus siirsivät niitä taka-alalle. Syntyi kanssakäymistä ja läheisyyttä, joilla on ollut merkitystä koko loppuelämälle. Haastatteluissa kerrottiin tapahtumista ja hetkistä, jolloin vanki ei ollut enää vanki vaan vertainen; työmies, kaveri tai jopa ystävä, ei propagandan ”ryssä”. Monet ovat myöhemmin yrittäneet ja jotkut ovat onnistuneetkin jäljittää talossa olleen vangin, mikä osoittaa, että jotakin idän vieraista jäi lähtemättömästi mieliin. Haastateltavien kotialbumeistaan poimivat valokuvat vahvistavat osaltaan ”kuin me” -kertomuksia. Sotavangit Jegor ja Aleksander ovat asettuneet yhteiskuvaan talonväen kanssa (Kuva 2.) ja poseerauksesta päätellen kokivat olonsa kameran edessä lähes yhtä epämukavana kuin suomalaiset.

Mallitarinassa ei ole myöskään paikkaa vankien kanssa seurustelleille tai heidän kanssaan

intiimissä suhteissa olleille naisille. He rikkoivat käyttäytymisellään yhteisön moraalijärjestystä ja päätyivät usein vieroksutuiksi tai halveksituiksi. Asiasta on vaiettu kauan, ja sekä monet naiset että sotavanki-isien lapset ovat kantaneet taustastaan elinikäistä häpeää. Sotavankien jälkeläiset ovat kuitenkin viime aikoina aktivoituneet rikkoen vuosikymmenten hiljaisuutta¹²⁷. Julkinen muistelu tuottaa uusia tarinoita ja edistää sotavankien kanssa seurustelleiden naisten vapautumista ”huoran varjosta”¹²⁸.

KM **Marjo Laitala** on väitöskirjatutkija kasvatustieteiden tiedekunnassa Oulun yliopistossa.

Sähköposti: marjo.laitala@oulu.fi.

FT **Outi Autti** työskentelee tutkijatohtorina UiT Norjan arktisessa yliopistossa, yhteiskuntatieteiden laitoksella. **Sähköposti:** outi.m.autti@uit.no.

127. Esim. *Dokumenttiprojekti: Matka isän luo*. Yle 12.7.2011; Vihreälehto 2018.

128. Heikkinen 2012, 201.